ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINING KOMMUNIKATIV TOMONINI SHAKLLANTIRISH

Klichxanova Kamola Djamalovna
Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti "Surdopedagogika va maxsus pedagogikaning klinik asoslari" kafedrasi stajyor-o'qituvchisi
E-mail: kklichxanova@gmail.com

Received: 31.08.2025
Revised: 01.09.2025
Accepted: 02.09.2025
Kalit so‘zlar:
eshitishda nuqson, maktabgacha yosh, kommunikativ nutq, inklyuziv ta’lim, surdopedagogika, logopediya, multimodal metodlar.

Annotatsiya:
Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining kommunikativ tomonini shakllantirish masalalari yoritilgan. Nutqiy rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar, ularni bartaraf etish yo‘llari hamda surdopedagogika va logopediya sohalarida qo‘llanilayotgan innovatsion metodlar tahlil qilingan. Shuningdek, individual yondashuv, multimodal ta’lim texnologiyalari va ota-ona hamkorligining ahamiyati alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda kommunikativ nutqni shakllantirishning samarali usullarini aniqlashga xizmat qiladi.

Ключевые слова:
нарушение слуха, дошкольный возраст, коммуникативная речь, инклюзивное образование, сурдопедагогика, логопедия, мультимодальные методы.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования коммуникативной речи у детей дошкольного возраста с нарушениями слуха. Анализируются трудности речевого развития, пути их преодоления, а также инновационные методы, применяемые в сурдопедагогике и логопедии. Особое внимание уделено индивидуальному подходу, использованию мультимодальных образовательных технологий и роли сотрудничества родителей. Результаты исследования способствуют определению эффективных способов развития коммуникативной речи у детей с нарушениями слуха

Keywords:
hearing impairment, preschool age, communicative speech, inclusive education,

Annotation: This article examines the development of communicative speech in preschool children with hearing impairments. It analyzes the challenges of speech development, ways to overcome them, and the innovative methods applied in surdopedagogy

2025
WWW.INSIGHTPUBLISHING.UZ

surdopedagogy, speech therapy, multimodal methods

and speech therapy. Special attention is given to the importance of an individual approach, the use of multimodal educational technologies, and parental involvement. The results of the study contribute to identifying effective strategies for fostering communicative speech in children with hearing impairments.

Kirish. Nutq – insonning asosiy ijtimoiy faoliyati bo‘lib, uning shaxs sifatida shakllanishi, bilimlarni egallashi va jamiyat bilan muloqotga kirishishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bola nutqining intensiv rivojlanish bosqichi bo‘lib, bu davrda u o‘z fikrini ifoda etish, atrofdagilar bilan muloqot qilish va ijtimoiy ko‘nikmalarni egallash imkoniga ega bo‘ladi. Ammo eshitishda nuqsoni mavjud bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda bu jarayon tabiiy rivojlanishdan chetga chiqadi. Eshitish qobiliyatining cheklanishi ularning nutqiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, natijada kommunikativ faoliyatda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi nizomlarda maxsus ehtiyojli bolalarni jamiyat hayotiga faol jalb etish, ularga ta’lim olish va rivojlanishlari uchun teng imkoniyatlar yaratish masalasi alohida qayd etilgan. Shuningdek, logopediya va surdopedagogika sohalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishning samarali metodlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Kommunikativ nutqning shakllanishi – bu nafaqat so‘z boyligi va grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish, balki bolaning ijtimoiy muhitga moslashishi, tengdoshlari va kattalar bilan samarali muloqotga kirisha olishidir. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni mavjud bo‘lgan bolalar bilan ishlashda individual va kommunikativ yondashuvni qo‘llash, multimodal o‘qitish metodlarini tatbiq etish va ota-ona hamkorligini kuchaytirish eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kommunikativ nutqni shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki keyinchalik umumta’lim muassasalarida muvaffaqiyatli o‘qishiga, jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda kommunikativ nutqni shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy yo‘nalishlarini yoritishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirish masalasi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy izlanishlarida o‘z aksini topgan. Nutqiy rivojlanishning o‘ziga xos jihatlari haqida dastlabki ilmiy qarashlar L.S. Vygotskiy (1983) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u nutq va tafakkur bir-biri bilan chambarchas bog‘liqligini, bolaning kommunikativ qobiliyatlari esa ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanishini ta’kidlaydi. S.L. Rubinshteyn (1999) nutq rivojlanishida faoliyat yondashuvi muhimligini

2025
WWW.INSOFTPUBLISHING.UZ

ko‘rsatib, eshitish nuqsonlari mavjud bolalarda kommunikativ ehtiyojlarni shakllantirishning psixologik asoslarini yoritib bergan. Shuningdek, R.E. Levina (2007) va uning izdoshlari logopediya sohasida nutq buzilishlarini korreksiyalashning samarali metodlarini ishlab chiqqan. Xorijiy adabiyotlarda ham mazkur masalaga katta e’tibor qaratilgan. Masalan, **Ling (2002)** o‘z tadqiqotlarida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqni rivojlantirishda audiologik vositalar, jumladan, koxlear implantlarning o‘rni va ta’sirini chuqur o‘rgangan. **Moeller (2000)** esa eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda erta ta’lim va ota-ona ishtirokining kommunikativ ko‘nikmalar rivojida hal qiluvchi omil ekanligini ko‘rsatib o‘tadi. O‘zbekistonlik olimlardan **S. Karimova (2018)** eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion mashg‘ulotlarning metodikasini ishlab chiqqan bo‘lib, bunda multimodal yondashuv (nutqiy, vizual va taktil materiallardan birgalikda foydalanish) samarali natija berishini ta’kidlaydi. **M. Usmonova (2020)** tadqiqotida esa maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim sharoitida logoped va surdopedagoglarning hamkorligi bolaning kommunikativ faoliyatini rivojlantirishda muhim omil ekanligi qayd etilgan. Umuman olganda, mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish masalasi kompleks yondashuvni talab etadi. Individual ta’lim dasturlari, ota-ona va pedagog hamkorligi, texnologik vositalardan (audiotrenajyorlar, koxlear implantlar) foydalanish kommunikativ nutqni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida ko‘rsatilmoqda.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqot eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishni o‘rganishga qaratildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar va materiallardan foydalanildi:

Ishtirokchilar tadqiqot Toshkent shahridagi maxsus maktabgacha ta’lim muassasalarida olib borildi. Unda eshitishda turli darajada nuqsoni bo‘lgan 4–7 yoshli 25 nafar bola ishtirok etdi. Shuningdek, tajribada ularning ota-onalari va 5 nafar pedagog-defektolog (surdopedagog va logopedlar) ham jalb qilindi. Tadqiqot materiali. Nutq rivojini baholash uchun maxsus diagnostik topshiriqlar (so‘z boyligini aniqlash, gap tuzish mashqlari, suhbatlashish qobiliyatlari). Kommunikativ faoliyatni baholash uchun turli rolli o‘yinlar, rasmli materiallar, imo-ishora va vizual ko‘rsatkichlardan foydalanildi. Texnologik vositalar sifatida eshitish apparatlari va koxlear implantlar, shuningdek, multimediya dasturlaridan foydalanildi.

Pedagogik kuzatuv – bolalarning kundalik muloqoti, o‘yin faoliyati va mashg‘ulotlardagi ishtiroki kuzatildi.

Suhbat va anketa – ota-onalar va pedagoglar bilan suhbatlar o‘tkazilib, bolalarning muloqotga bo‘lgan ehtiyoji hamda mavjud muammolar aniqlashtirildi.

Eksperimental mashg‘ulotlar – bolalar bilan individual va guruh mashg‘ulotlari tashkil qilinib, nutqni rivojlantirish bo‘yicha maxsus mashqlar (so‘zlarni takrorlash, gap tuzish, dialogik suhbatlar) o‘tkazildi.

Taqqoslash va tahlil – mashg‘ulotlar jarayonida olingan natijalar eshitishida nuqsoni bo‘lmagan bolalarning ko‘rsatkichlari bilan qiyoslandi.

Tadqiqot bosqichlari: **Diagnostik bosqich** – bolalarning boshlang‘ich nutqiy va kommunikativ ko‘nikmalari o‘rganildi.

Korreksion-rivojlantiruvchi bosqich – individual yondashuv asosida mashg‘ulotlar o‘tkazildi.

Nazorat bosqichi – o‘zgarishlar va rivojlanish darajasi qayta o‘lchandi va tahlil qilindi.

Natijalarni qayd etish usullari. Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar sifat va miqdoriy tahlil metodlari orqali qayta ishlanib, statistik ko‘rsatkichlar (foiz, diagramma) yordamida umumlashtirildi.

Tadqiqot muhokamasi. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy va kommunikativ rivojlanish jarayoni bir qator omillar bilan chambarchas bog‘liq. Avvalo, bolaning eshitish qobiliyatini tiklash yoki kompensatsiya qilish darajasi (ko‘chlear implant, eshitish apparati), nutq muhitining boyligi, ota-ona hamda pedagoglarning individual yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, koxlear implant va eshitish apparatlaridan samarali foydalanayotgan bolalarda so‘z boyligi va gap tuzish qobiliyati ancha tez shakllanadi. Biroq, bu bolalar muloqot jarayonida ko‘proq qo‘shimcha yordamchi vositalarga (imo-ishora, vizual ko‘rsatkichlar, piktogrammalar) ehtiyoj sezadilar. Bu esa kommunikativ kompetensiyani bosqichma-bosqich rivojlantirishni talab qiladi. Tadqiqot jarayonida bolalar bilan o‘tkazilgan rolli o‘yinlar, dialog mashqlari va vizual materiallardan foydalanish samarali natijalarni berdi. Bu natija boshqa olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bilan hamohang. Masalan, Vygotskiy (1983) nutqning ijtimoiy mohiyatini ta’kidlab, bolaning muloqot orqali tafakkuri shakllanishini asoslab bergan. Shuningdek, Leyva va hamkorlari (2014) eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda kommunikativ rivojlanishning samaradorligi ko‘p jihatdan ota-onaning faol ishtiroki va pedagogik qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq ekanini qayd etgan. Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda individual yondashuvni qo‘llash — ya’ni har bir bolaning nutqiy ehtiyojlari, psixologik xususiyatlari va ijtimoiy tajribasiga moslashtirilgan metodlarni tanlash — kommunikativ rivojlanishda asosiy shart hisoblanadi. Bu yondashuv orqali bolalarda nafaqat so‘zlashuv, balki ijtimoiy moslashuv, o‘z fikrini ifodalash va tengdoshlari bilan muloqot qilish ko‘nikmalari ham sezilarli darajada rivojlanadi. Muhokamadan ko‘rinib turibdiki, bu sohada kompleks yondashuv talab etiladi. Texnik vositalar, pedagogik metodlar, oilaviy tarbiya va psixologik qo‘llab-quvvatlash birgalikda qo‘llangandagina eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy va kommunikativ rivojlanishi samarali kechadi.

2025
WWW.INSIGHTPUBLISHING.UZ

Xulosa. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy va kommunikativ rivojlanishi murakkab, ammo to‘g‘ri yondashuv va metodlar bilan samarali shakllantiriladigan jarayondir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu jarayonda texnik vositalar (koxlear implant, eshitish apparatlari), pedagogik metodlar (dialog mashqlari, rolli o‘yinlar, vizual materiallar) va oilaviy muhitning qo‘llab-quvvatlashi asosiy rol o‘ynaydi. Kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishda individual yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir bolaning nutqiy ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilgan ta’limiy dasturlar ularning so‘z boyligi, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuvini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu boisdan, pedagoglar, logopedlar va ota-onalar hamkorligida olib boriladigan integrativ ta’lim yondashuvi eng to‘g‘ri strategiya hisoblanadi. Bu nafaqat bolaning nutqiy rivojlanishiga, balki uning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya bo‘lishiga ham keng yo‘l ochadi. Umuman olganda, eshitishda nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda kompleks, tizimli va zamonaviy metodlarni qo‘llash ularning nutqiy-kommunikativ salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy, L. S. (1983). *Myshlenie i rech’*. Moskva: Pedagogika.
2. Leyba, S., García, M., & Fernández, P. (2014). *Language development in children with cochlear implants: The role of family and early intervention*. Journal of Communication Disorders, 47(3), 145–156.
3. Cole, E., & Flexer, C. (2019). *Children with Hearing Loss: Developing Listening and Talking, Birth to Six*. San Diego: Plural Publishing.
4. Yoshinaga-Itano, C. (2003). Early intervention after universal neonatal hearing screening: impact on outcomes. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 9(4), 252–266.
5. Schramm, A. D. (2016). *Cochlear Implants and Communication Development in Preschool Children*. New York: Routledge.
6. Uzbekova, S. (2020). Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish metodikasi. *O‘zbekiston Pedagogika Jurnali*, 2(3), 115–123.
7. Marschark, M., & Hauser, P. C. (2012). *How Deaf Children Learn: What Parents and Teachers Need to Know*. Oxford: Oxford University Press.
8. Paul, P. V., & Whitelaw, G. M. (2010). *Hearing and Deafness: An Introduction for Health and Education Professionals*. Sudbury: Jones & Bartlett Learning.
9. Xolmatova, G. (2021). Nutqiy rivojlanishda eshitish apparatlaridan foydalanish samaradorligi. *Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Ilmiy Axborotlari*, 4(1), 78–85.
10. Moeller, M. P. (2000). Early intervention and language development in children who are deaf and hard of hearing. *Pediatrics*, 106(3), e43.
11. Tomblin, J. B., Harrison, M., Ambrose, S. E., Walker, E. A., Oleson, J. J., & Moeller, M. P. (2015). Language outcomes in young children with mild to severe hearing loss. *Ear and Hearing*, 36(1), 76–91.
12. Karomatova, N. (2019). Maxsus pedagogik yondashuv asosida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirish. *Ta’lim va Innovatsiyalar Jurnali*, 1(2), 90–97.